

Dîvân Şiirinde Kullanılan Üç Kelimeye (Kalem, Kîl ve Kâl) Hermeneutik Yaklaşım

Mehmet Malik Bankır¹

ORCID: 0000-0001-7798-6603

DOI: 10.55256/TEMASA.1114880

Öz

Beynin temel fonksiyonlarından olan dil ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Dilin yapı taşlarından olan düşünebilme, konuşma ve ifade edebilme yeteneği beyin içerisinde yer aldığına göre beyin üzerindeki bilgilerimiz ne kadarsa dil konusunda da aşağı yukarı o kadar bilgiye sahip olmamız doğaldır. Çünkü dil de en az beyin kadar karmaşık ve büyümlü bir dünyaya sahiptir. Başka bir ifadeyle beyin, dilin temel birimlerinden olan kelimeler vasıtasıyla düşünür. Durum böyle olunca düşünme, dille, dolayısıyla kelimelerle ilişki kurabilme yeteneğidir. Mantık kuralları çerçevesinde düşünüldüğünde kelime hazinesinin çok oluşu ve genişliği beynin kapasitesini doğru orantılı olarak etkiler. Kelime hazinesinin çokluğu da bireysel kültür, olgunluk ve bilgelikle doğru orantılıdır. Çocukluklarından itibaren iyi bir tedrisat gören ve kendisini çok yönlü yetiştiren dîvân edebiyatı şâirlerinin; düşünüş tarzına, bilimlere ve belâgate olan hâkimiyetleri bunun en somut örneğidir. Kelimenin farklı manalarda ve görevlerde kullanıldığını bilen ve kelimeyi farklı manalara gelecek şekilde kullanabilen dîvân şâiri, ayrıca ayaklı bir sözlük gibidir. Çalışmamızda dîvân şâirinin bu kabiliyetinden yola çıkılarak ulaşılabilen eserler taranıp bu üç kelime (kalem, kâl ve kîl) üzerinde duruldu. Bu üç kelimenin beytin anlamını nasıl etkilediği ve beyti nasıl şekillendirdiği, kelimelerin bağlam içerisinde oluşturdukları anlam derinliği beyitlerle örneklendirildi. İncelenen eserlerde bu üç kelimenin çokça kullanıldığı görüldü. Eserlerde çok kullanılan bu kelimelerin geçtikleri bütün beyitler alınmadı. Sadece farklı manalarda ve orijinal biçimde kullanılanları seçilip çalışmaya dâhil edildi.

Anahtar Kelimeler: Kalem, Kîl ü Kâl, Sözlüksel Anlam, Bağlamsal Anlam.

Hermeneutic Approach to Three Words (Kalem, Kîl and Kâl) Used in Divan Poetry

Abstract

Many studies were performed and continue to be done on language, which is one of the basic functions of the brain. Since the ability to think, speak and express, which are the building blocks of language, is located in the brain, it is natural that we have more or less language information as much as our knowledge on the brain. Because language has a complex and magical world at least as much as the brain. In other words, the brain thinks through words, one of the basic units of language. As such, thinking is the ability to relate to language, and hence words. When considered within the framework of logic rules, the abundance and width of the vocabulary affects the capacity of the brain in direct proportion. The multiplicity of vocabulary is also directly proportional to individual culture, maturity, and wisdom. The most concrete example of this is the mastery of the way of thinking, sciences, and eloquence of the poets of dîvân literature, who have received a good education since their childhood and raised themselves in a versatile way. Dîvân poet, who knows that the word is used in different meanings and tasks and can use the word in different meanings, is also like a walking dictionary. In this study, the works that can be reached based on this ability of the dîvân poet are scanned and focused on these three words (kalem, kâl and kîl). How these three words affect the meaning of the couplet and how they shape the couplet and the depth of meaning that the words create in context are illustrated with couplets. It was seen that these three words were used a lot in the examined works. All couplets in which these words, which are commonly used in the works, were used were not taken. Only those used in different meanings and original forms were selected and included in the study.

Keywords: Kalem, Kîl ü Kâl, Lexical Meaning, Contextual Meaning.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mmalikbankir@kastamonu.edu.tr

Giriş

Kâinatta yer alan nesnelere, varlıklar ve bunların hareketlerinden meydana gelen eylemler; insanoğlunun merakını hep celp etmiş ve insanoğlu bunları anlama, adlandırma, algılama ve anlatma yoluna gitmiştir. Kâinatta yer alan bu nesne ve varlıklar her an değişim içerisindeyler. Kâinatta değişen her nesne ve varlık gibi dil de bu değişimden payını alır. Dildeki bu değişiklik ses, şekil, kelime dizilişi (cümle) ve anlam alanlarında gerçekleşir. Dildeki bu değişiklikler tabiat olayları gibi çeşitli sebeplerden doğar. *Başlı başına ayrı bir araştırma konusu olabilecek anlam değişiklikleri*² her zaman sistemli bir şekilde olmasa bile ortaya çıkabilecek niteliktedir. Meydana gelen bu değişikliklerden de en kapsamlı değişim ses ve anlam (semantik) alanında kendini gösterir. Çünkü algı, algılama, anlama ve anlamlandırma çok boyutludur. İnsandaki anlama, anlatma ve gördüğünü, hissettiğini, öğrendiğini farklı ifade edebilme özelliği beraberinde çoklu anlamı ve algılamayı getirir. Bildiğini ve gördüğünü farklı ifade edebilme yeteneği de -bir kıyaslama yapılırsa- doğadaki aynı elementin izomerlerini oluşturur. Temel yapı aynı, fakat diziliş farklıdır. Meydana gelen değişikliklerde kelimelerin sözlüksel ve kültürel alt yapısı, şekilsel özellikleri, anlam katmanları, içinde bulunduğu kelimelerin durumu; her birisinin yanında istediği kelime ve almak istediği ek, bağlanmak istediği eylem, vurgu ve tonlama gibi birçok kavram ve kategori işin içine girmektedir. Aslında, iş bununla da bitmiyor. İşin içerisine anlama, anlatma; bireysellik, toplumsallık; mekânsal, zamansal; psikolojik, sosyolojik ve kültürel gibi pek çok etmenler de girince dil denilen sistemi açıklayabilmenin zorluğu ortaya çıkacaktır. Bu zorluğun üstesinden gelmeye çalışma, diziliş sistemindeki sırlı yapıyı çözmeye çalışma ve dizgeyi kavramaya çalışma sosyal bilimlerde farklı bilim dallarının ortaya çıkmasına sebep olmuş ve yorumlamayı “hermenötik” doğurmuştur. Günümüzde yorum bilim veya hermenötik olarak adlandırılan bu bilim dalı; edebiyat, hukuk, ilahiyat, felsefe, psikoloji gibi sosyal bilimlerle ilgili bilimlerin çokça başvurdukları alan hâline gelmiş bulunmaktadır. Bu alanların her birisinin temel gayesi kendi yöntem arayışı çerçevesinde evreni, tabiatı, bireyi, toplumu ve olayları anlaşılır hâle getirmek ve hayatı anlamlandırmaktır. İnsanoğlunun bunun ne kadarını gerçekleştirdiği ve gerçekleştireceği ise başka bir konudur. Aktay’ın da belirttiği gibi *insan ve içinde yaşadığı dünya, hiçbir zaman tümüyle aşılamayacak olan bir anlamlar dünyasıdır*.³ Çünkü kâinatta her şey, her zaman bir değişim içerisindeydir ve her şey kendini yenilemektedir. Bu değişimden bilim, birey, tabiat, bilgi, beyin ve akıl da etkilenmektedir. Bireyin *nasil konuştuğu, konuştuğu ile ne yapmağa çalıştığı, elde ettiği birikimle doğru orantılıdır*. Bu değişimden edebî eserlerin metinlerini anlamlandırma da nasibini almaktadır. Aslında içinde gözümüzü açtığımız, daha sonra tedricî olarak algılayıp idrâk etmeye çalıştığımız kâinat kendini olduğu gibi bize göstermez. İçindekilerle de bir muamma olan *bu kâinat, açıklamalarla, tanımlamalarla, anlamlandırma ve betimlemelerle anlamlı hâle getirilmeye çalışılmaktadır*. Bir yapıt, mimarî bir bina ve bir eserin de bundan farklı bir yönü yoktur. *Bir sistem bilgi akışını geliştirdiği ve bu bilgileri işlediği ölçüde üstünlük kazanır. Dolayısıyla insan sahip olduğu karmaşık bilgi işleme sistemiyle bilgiyi diğer canlılardan daha farklı düzeyde alır ve değerlendirir*.⁴ Bu yüzden insanoğlu, kendisince mantıklı bulduğu gerçekliğe; *konuştuğu ve anlaştığı dilde oluşturduğu anlamlar, ifadeler ve açıklamalar* ile varır. Bu da *dilde sabitlenmiş bir gerçekliğin olmadığını, dilde sürekli baştan üretilen açıklamaların mevcudiyetini gösterir*⁵ Yazar ve okuyucu ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde gerçekleştirilmeye çalışılan bu

² Çetin Pekacar, “Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19, (2006): 54.

³ Yasin Aktay, Erol Göka ve Abdullah Topcuoğlu, *Önce Söz Vardı* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 47.

⁴ Mustafa Özkan, Hatice Tören ve Osman Esin, *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2013), 39.

⁵ Sibel A. Arkonaç, *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi* (İstanbul: Hiper Yayınları, 2017), 14-16.

çalama, konuşma etkileşimini kuran yazarın oluşturduğu kodda okuyucunun o kodu çözüp anlamı gerektiği gibi yakalama teşebbüsüdür. İşte bu anlamı yakalamaya çalışma teşebbüsü çeşitli etmenlerden dolayı bireyden bireye farklı anlama ve anlamlandırmalara yol açar. Bu algılamalar da şairin veya yazarın tam ifade etmek istediğini bütünüyle ayna gibi yansıtmaz; ancak ona yakın düşebilir, büsbütün ondan bağımsız olmaz. *Dil ve onu kullanan toplumun* hatta bireyin karşılaştığı nesneye ad verirken nesneyi algılayışı ile anlamlandırışının⁶ farklı olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bireyin anlama kabiliyeti, içinde bulunulan toplumdaki eğitim ve öğretim değerlerinin tarihsel, kültürel ve genetik alt yapısıyla doğru orantılıdır. Bakış açısı değiştiği oranda anlama ve anlamlandırma da değişir.

Kendilerini çok yönlü yetiştiren Osmanlı edebiyatı dîvân şâirleri tıptan ruh bilimine, astronomiden tabiat bilimlerine ve teolojiye ait bazen genel bazen derin bilgi birikimlerine sahiptirler. Osmanlı dönemi şairlerinin çok yönlü yetiştirme tarzlarına ve birikimlerine *devletin kapsadığı coğrafyanın büyüklüğü, uzun bir dönemi kapsayan tarihi ve içinde barındırdığı etnik gruplar ve boyların çeşitliliğini de eklemek gerekir.*⁷ Bu bilgi birikimlerini kullanırlarken dîvân şairleri şiirlerini oluşturma aşamasında bilimsel karşılığıyla ontolojik ve epistemolojik yaklaşımı göz önünde bulundururlar. Bu birikimlerini kullanarak bilim dallarının metodolojisiyle kelime ve terimleri metinlerinde mantık kuralları dâhilinde farklı anlamlandırma ve algılatmalara yol açacak şekilde kullanmayı başarmışlardır. Bunu yaparlarken de metinlerini mantıksal bir bütünlük yapısında kurmuşlardır. *Bu da bize şairlerin divanlarına başka gözlerle de bakmamız gerektiğini hatırlatıyor.*⁸ Bu da aslında klasik eserlerin bir göstergesidir.

İnsanoğlu, özellikle şiirin ve musikinin ahengi ile veznin ritmik duyusunun insan kulağında, beyinde ve ruhunda oluşturduğu coşkun etkisinden dolayı, manzum ve musikî söyleyişe karşı temayülde bulunmuş; hatta kendisine aktarılacak her bilginin ritmik, ahenkli, kafiyeli ve uyumlu olarak verilmesini arzuladığı gibi kendisi de başkasına bir aktarma yaparken bu hususiyetleri göz önünde bulundurmaya özen göstermiştir. Tabii ki bunda, şiirin öğrenmeye ve öğrenilenleri akılda tutmaya sağladığı katkı ve kolaylığın bilincine varılması ve bundan yararlanma yoluna gidilmesi de etken olmuştur. Şiirin bilgiyi daha kolay öğrenme ve akılda tutma avantajının yanında onu anlama, anlamlandırma ve bağlantı kurma yönü zorlaşır; çünkü şiirde belli kalıplar ve az kelimeyle meramını tam dile getirme yönü devreye girer. Bu yüzden bu çerçevede birçok bilim dalı ve edebî sanat ortaya çıkmış, dil bilimi içerisinde de bir şiir dili oluşmuştur. Şiir dilindeki özel dil, iletişimin hiçbir zaman yüzde yüz olmaması, estetik endişesi ve edebî sanatlardan dolayı gönderenin iletmek istediği mesaj, bize kendisini kâinattaki nesne, olay ve varlıklarda olduğu gibi tam anlatmaz. Dile getirilen faktörlerden dolayı bir boşluk oluşur - bu boşluktan dolayıdır ki mesajlar- özellikle şiir, çoğu zaman farklı yorumlanmaya ve anlaşılmaya imkân sağlayan bir edebî türdür. Bu şiir dilinde her ne kadar estetik, dilde kapalılık ve sanat endişesi ön planda ise de anlaşılmak da şairin hedefleri arasında yer alır. İletilmek istenen mesaj alıcı tarafından birtakım faktörlerle anlamlandırılmağa çalışılır. Anlamlandırılmağa çalışmada fiziksel ve kimyasal unsurlar son derece önemlidir.⁹ Görünür âlemdaki nesnelere sürekli bir değişim içerisinde oldukları için onları anlamlandırmamız ve açıklamalarımız da aynı oranda değişir. Bilgi birikimi değiştikçe bağlama getirilen anlam değeri değişir, anlam değeri değiştikçe açıklama, algı ve analiz de değişir.

⁶ Şaban Doğan, "Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri," *Turkish Studies International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5, (2010/1): 335.

⁷ Fikret Turan, "Osmanlı Ağız Çalışmalarında Amaçlar, Kaynaklar ve Problemler," *Türkbilig* 4, (2002): 125.

⁸ Yakup Karasoy, "Şiban Han Divanına Farklı Bakmak," *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5, (2021/4): 1688-1697.

⁹ İsa Sarı, *Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: Gör- Örneği. Algı'ya Dâir* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2019), 136.

İncelenen kaynaklarda kalem kelimesiyle ilgili birçok metin ile karşılaşıldı. Karşılaşılan metinlerdeki tespitleri yaparken kalem geçen her beyit alınmadı; çünkü belirtildiği üzere bu kelime edebiyatımızda çokça kullanılan kelimelerden biridir. Kelimeyi kullanan sanatçı, o kelimeye sözlükte karşılığı olmayan bir anlam yükleyebiliyorsa o sanatçının, eserinde orijinalliği yakalamış olduğu kanısına ulaşılır. Örnekler seçilirken metinlerde yazıldıkları biçimde alınmaya dikkat edildi. Kelimeler (kalem, kîl ü kâl kelimeleri) maddeler hâlinde tasnif edildi. Madde sayısı üç olması gerekirken “kalem” kelimesi dışındaki ikinci ve üçüncü kelimelerin genellikle (kîl ü kâl veya kâl u kîl şeklinde) beraber kullanılmalarından dolayı üç maddelik yan başlık iki madde olarak tertip edildi. Başka bir ifadeyle I. madde “kalem” kelimesini, II. madde de “kîl ve kâl” yan başlığını oluşturdu. Eserler içerisinden örnekler alınırken örnek metinlerin farklı anlamlar ihtiva eden beyitler veya mısralar olmasına özen gösterildi:

1. Kalem

1.1. Akıl, Bilgi, İlim

Bilimsel metotlara uygun olarak *Sokrates’le birlikte ilk kez hayatın merkezine insan, insanın merkezine akıl konumlandırılır*.¹⁰ İnsanı diğer canlılardan ayıran temel organlardan biri de geçmişi eleştirel bakış açısıyla ölçen, geleceği ise geçmiş ve hâl ile sentezleyen akıl ve akla bağlı olan gelişmiş insan dilidir. Tarih boyunca doğa ve doğadakilerle mücadelede insan, aklıyla onlara galip olmuştur. İnsan doğası gereği çevresindeki her şeyi bilmek ister. Onu bilmek için önce akıl ve mantık yolunu dener, aklın işlemediği yerde tecrübeyi kullanmaya çalışır.¹¹ Beden gücü olarak bakıldığında insanoğlunun diğer canlılardan daha zayıf, daha kırılgan ve daha korunaksız olduğu bir gerçektir. Bu zayıflığının farkına aklıyla varan insan, zekâsını devreye sokarak çeşitli icatlarda bulunmuştur. Bu icatlar da onu yaşamında diğer canlılardan ve doğadan nispeten koruyabilmiştir. Aşağıdaki beyitte de aslında insanın öteki canlılardan farkının ve üstünlüğünün akıl ile gerçekleştirildiği vurgulanır.

Cem’-i sipehe nev’-i nebâtât ne kâdir

Ancak kalem ol rütbe-i ‘ulyâda ‘alemdür¹²

(Ordu topluluğuna bitki türünün gücü yetmez, ancak akıl (bilgi) o yüce mertebede dikilmiş bir bayraktır).

Rabbi ekrim çün sana talîm eyledi kalem

Alleme’l-insâne mâlem ye’lem ol ilmün durur¹³

(İkram sahibi Allah, sana akıl ve ilim öğretti; insana bilmediğini öğretmesi o ilmindir).

1.2. Hüküm, Ceza Anlamında

Cümlede metnin dil bilgisi kurallarının sıralanışı ve kelimelerin ifade içerisindeki dizilişi önemlidir. Şiir dilinde ise bu yapı biraz daha farklılık arz eder. Burada yer alan hüküm veya ceza anlamındaki kalem hukûkî bir terimi ifade etmektedir. Kültürlerde ceza veya hükmün çeşitleri söz konusudur.

¹⁰ Yusuf Kaplan, *Düşüncelerin Serüvenleri* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019), 13.

¹¹ Hüsamettin Arslan, *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 3.

¹² Ali Fuat Bilkan, *Nâbi Dîvânı* (Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 96.

¹³ Hüseyin Ayan, *Nesîmî Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 116.

Didi dîvâneye dirler kalem yok

Eyitdi dilde sevdâdan raķam çok¹⁴

(Deli için cezanın olmadığını söylerler dedi; gönülde kara sevdadan işaret çok dedi).

Şeyhâ ‘inâyet eyle naķsım var ise söyle

Ben görmedim risâle “dîvâne-râ kalem nîst”¹⁵

(Ey üstat, yardım et; eksğim varsa söyle; ben “deli için ceza (hüküm) olmadığına dair” bir yazı görmedim).

“Dîvâne-râ kalem nîst” “Deli için hüküm yoktur” anlamında Farsça bir ibaredir. İnsan odaklı ve demokratik uygulamalı yasalarda uzman hekim raporuyla delinin akıl melekesi olmadığı için, o yasalar çerçevesinde akıllı kimselere uygulanan yasalar onlar için geçerli değil ve o yasalar onlara uygulanmaz. Dolayısıyla “kalem” hukukun uygulanması anlamına gelen *hüküm*, *ceza* anlamında kullanılmıştır.

Lutf idüp kâtiblerün dîvânına yaz ben kulun

Dime kim dîvâneye yokdur kalem yazar kalem¹⁶

(Lütfedip ben kulunu kâtiplerin divanına yaz; deliye ceza yoktur deme, kader yazar).

Şair ikinci mısra da iki sefer kalem kelimesini kullanmış olup her ikisi de farklı anlama gelecek şekilde mısraa yerleştirilmiştir.

Tiğ-i müjen dokerse ger kanımı işte gerdenüm

Sâhib-i tâc u tahtsın seyf senün kalem senün¹⁷

(Kılıç gibi olan kirpiğin kanımı dökmek isterse işte boynum; taç ve taht sahibisin, padişahsın, kılıç senin, hüküm de senindir).

1.3. İdam, Ölüm Cezası

Sözlükte yok etmek, imha etmek¹⁸ anlamlarına gelen idam kelimesi; şiir metinlerinde sevgilinin âşığına biçtiği cezadır. Bu ceza çeşitli şekillerde tezahür edebilir. Sevgilinin âşığı anlayamaması, onu göz ardı etmesi ve ona farklı bir şekilde bakması âşığın ölümü anlamına gelmektedir.

Katlüme engüş-t-i yâr itsün işâret gam degül

Kangı nâdândur o kim hükm-i kalemden incinür¹⁹

(Ölümüne sevgilinin parmağı işaret etsin, önemli değil; o hangi bilgisizdir ki kalemin hükmünden (idamdan) incinir).

Bağlam içerisinde kullanılan “katlüme ve hükm-i kalemden incinmek” kelimeleri kalem kelimesini anlamlandırmak için birer ipucu, karine mahiyetinde olup okuyucuya “*kader-kaza ve karar, hâkimin vereceği en*

¹⁴ Şevkiye Kazan Nas, *Celili, Hüsrev ü Şirîn*, erişim 5 Ağustos 2021, 212. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-211944/celili-divani.html>

¹⁵ Osman Horata, *Esrâr Dede Dîvânı*, erişim 4 Ağustos 2021, 159. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240609/esrar-dede-divani.html>

¹⁶ Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi Dîvânı*, erişim 16 Haziran 2021, 33. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html>

¹⁷ Mustafa Erdoğan, *Bursalı Rahmî Dîvânı*, erişim 4 Ağustos 2021, 218. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195643/bursali-rahmi-divani.html>

¹⁸ Serdar Mutçalı, *El-Mucemü'l-Arabiyyü'l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayıncılık, 1995), 555.

¹⁹ Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı*, erişim 1 Ağustos 2021, 107. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>

ağır hüküm dolayısıyla idam” anlamını verdirir. Hâkimler biri hakkında eldeki delillerden yola çıkarak idam kararı vermişlerse karar imzalandıktan sonra kararı imzalayan o kalem kırılır.

Osmanlı edebiyatının zenginliklerinden biri de kelimenin birden fazla anlama gelecek şekilde kullanılması durumudur. İkinci mısra da geçen kalem kelimesi, hem *güç*, *kuvvet* hem de *karar*, *hüküm* anlamlarında değerlendirilebilir ve anlamda hiçbir eksiklik söz konusu olmaz.

‘Adâlet tîğini götür ‘alem kıl

Çalem-zen destini tutup çalem kıl²⁰

(Adalet kılıcını götür, bayrak yap; kalem çalan elini tutup hüküm ver).

Adlî ve hükmî bir davayı içermektedir; çalan kişinin veya hırsızın hükmü kanunlar çerçevesinde bellidir; gereğinin yapılması istenmektedir.

1.4. Hükümdar, Karar Veren, Kâtip

Mutlak hüküm süren veya karar verenin kararları tartışılmazdır, o mutlak hükümdar da semavî dinlere göre yaratıcıdır.

Bir şâha kul olmuşam ki hükmi

Mülk-i dil ü cânadur kalem-rev²¹

(Bir padişaha kul olmuşum ki hükmü gönül ve ruh mülkünü kuşatmıştır).

“Kalem-rev” *kalem yürüyüşlü* dolayısıyla *kuşatıcı*, *her şeyi içine alan*, *her an her şey onun emri dâhilinde olan*, *karar veren*, *hüküm süren*, *hükümdar* anlamındadır. Kalem de geçtiği yeri egemenliği altına alır, orayı ele geçirir.

Lutf idüp kâtiblerün dîvânına yaz ben kulun

Dime kim dîvâneye yokdur kalem yazar kalem²²

(Lütfedip ben kulunu kâtiplerin divanına yaz; deliye ceza yoktur deme, kâtip yazar).

Üç dilin ince noktalarına hâkim dîvân edebiyatı şairlerinden biri olan Âşık Çelebi, aynı mısra içerisinde bir kelime aralıkla iki defa kullandığı kalem kelimesine zekâsının güçlülüğü ve dilin inceliklerine hâkimiyeti ile aynı dize içerisinde farklı iki anlam yükleme maharetini göstermiştir. Şair ilk kalem kelimesini *hüküm*, *ceza*; ikinci kalem kelimesini ise Allah’ın, kullarının işlediği bütün işlerinin melekleri tarafından yazıldığı düsturuna atıfta bulunarak *ilahî*, *mutlak adalet* anlamlarında kullanmıştır.

Tebyîz iden anı kalem-i ‘afv-ı Hudâ’ dur

Müsvedde-i amâl ki pür cürm ü günehdür²³

(Temize çeken Allah’ın bağışlayıcı gücüdür, amel defteri suç ve günah ile doludur).

²⁰ Kazan Nas, *Celîlî Dîvânı*, 184.

²¹ Mehmet Çavuşoğlu, *Helâkî Dîvânı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982), 159.

²² Kılıç, *Âşık Çelebi Dîvânı*, 33.

²³ Mehmet Kırbıyık, *Kâtibzâde-Sâkib Dîvânı*, erişim 7 Ağustos 2021, 327. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-199763/katib-zade-sakib-divani.html>

İslam inancında Allah'ın affediciliği, cezalandırcılığının; merhamet gücü, öfkesinin (gazabının) üstündedir. Beyte bu bakış açısıyla bakıldığında kalem kelimesinin *merhamet gücü* anlamında kullanıldığı görülür.

1.5. Hüküm Koyucu, Yasa Düzenleyici

İnsanoğlu sosyal bir varlık olduğu için hemcinsleriyle bir arada yaşamak ve belli kurallara uymak zorundadır. Karışıklık ve düzensizliğin oluşmaması için belli normlara ihtiyaç vardır. Bu normları ortaya koyan hüküm koyucu veya yasa düzenleyicilerdir.

Kalem vaz eyleyenler nüsha-i tevkî-i ikbâle

Felekden iltimâs-ı devleti mercûh yazmışlar²⁴

(Hüküm koyucular, yükselme fermanının nüshasına mutluluğunun iltiması için felekten tercihli olduğunu yazmışlar).

Beyitten de anlaşılacağı üzere hüküm koyucular (kalem vaz eyleyenler), yasa düzenleyenler, nizam ortaya koyanlar anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

1.6. Mûsikî, Âhenkli Ses

Sosyal psikologlara göre canlılar belli bir ahenk içerisinde olmak zorundadırlar. Bu âhengi oluşturan unsurlardan biri de mûsikîdir. Kendilerini kabullendirmiş şair ve sanatçılar, yetenekleri çerçevesinde kelime ve kavramlara yeni anlamlar yükleyerek orijinal tespitlerde bulunurlar.

Kalem ey Nûrî nây-ı Mevlevî-i kâr-ı devrândır

Dem-i cân bahş-ı takrîri gıdâ-yı gûş-ı dünyâdır²⁵

(Ey Nuri, kalem Mevlevîlerin neyinin dönme sanatıdır; can bağışlayan anlatım nefesi dünya kulağının gıdasıdır).

Yukarıdaki beyitte şair kaleme iki tanım getirmiştir: Birinci mısradaki Mevlevîlerin dönen neyine benzeterek onu tanımlamış, ikinci mısradaki ise onun yazı yazarken çıkardığı sesin, kulağın dünyalık gıdası olduğunu belirtmiş ve her iki mısradaki de onun yazı yazarken çıkarmış olduğu sesi güzel bir müzik aleti olan neyin ahenkli sesine benzeterek anlamlandırmıştır.

1.7. Yazmak, Çizmek, Yazıya Dökmek, Yazıya Geçirmek

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran en önemli farklarda biri düşünme yeteneğidir. Düşündüğünü yazıya geçirmek ise daha farklı bir meziyettir. Onun için divan şairleri yazdıklarıyla övünürler.

Elüm al kim katı üftâdeyem ben

Kalem çek çünkü levh-i sâdeyem ben²⁶

(Aşırı derecede çaresiz olduğum için elimden tut, ter temiz bir defter olduğumdan -istediğini- yaz).

²⁴ Haluk İpekten, *Nâilî Dîvânı* erişim 21 Ağustos 2021, 339. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-divani.html>

²⁵ Abdullah Aydın, *Hanyalı Nûrî ve Dîvânı* (Almanya: Türkiye Âlim Kitapları Yayınevi, 2015), C.I, 184.

²⁶ Kazan Nas, *Celîlî Dîvânı*, 94.

Yardımcı eylemlerle kullanıldığında farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılır. Kalem çek ifadesiyle yazmak anlamında kullanılmıştır.

Aldım kaleme cemâlinin nûktelerin

Mecmû'-ı şî'rim oldu levh-i mahfûz²⁷

(Güzelliğinin nûktelerini yazıya geçirdim, şiirlerimin hepsi korunaklı defter oldu).

Dili zenginleştiren hususiyetlerden biri de birbiriyle kullanılan kelimelerin zamanla kalıplaşarak deyim hâline gelip yeni anlamlar kazanmasıdır. Bu kazanım hem kelime dağarcığı hem de anlam zenginliği açısından dikkat çekicidir. Bunlardan biri de *kaleme almak* deyimidir. *Yazmak*, *yazıya geçirmek* manalarına gelen bu deyim, ikinci mısradaki *levh-i mahfuz* kelime grubuyla düşünüldüğünde sonsuza kadar sürecek bir eylemi ifade etmektedir.

1.8. Çare, Devâ

Aşk için bilinen bir ilaç yoktur; âşık için iyileşme, ilaç, çare sevgilinin ona ilgisidir; onunla ilgilenmesidir.

Işk oldu sebep Mansûr bigi halk oda yandı

Her ne dir ise dünyâda bu işka kalem yok²⁸

(Aşk sebep oldu, Mansur gibi halk ateşe yandı; her kim ne derse bu aşka çare yoktur).

İnsanlar dertlerini paylaşırken az da olsa o yükleri biraz hafifler. Yazma eylemi de bir dereceye kadar dert paylaşımıdır. Dertler kalem vasıtasıyla yazıya dökülünce bir paylaşım olur ve dertler hafifler, ancak aşk derdi bunun dışındadır.

1.9. Çizmek, Silmek, Kapatmak

Kâinatta olan her şey geçicidir ve bir gün sırası gelince ömrünü tamamlayacaktır. İslâm dinine göre imtihan sürecini tamamlamak üzere bu dünyaya gelmiş olan insan ömür sermayesini tamamladıktan sonra, bu dünyadan göçüp gidecektir; ama ahirette başlayacak olan yeni hayat buradan götürülecek sermaye ile şekillenecektir.

Ey hâce gâfil olma sakın kâtib-i ecel

Bir gün olur ki defter-i 'ömre kalem çeker²⁹

(Ey efendi, ecel kâtibi bir gün gelecek ömür defterini kapatacağı için sakın gafil olma).

Bu örnekte olduğu gibi *kalem çekmek* bir deyim olarak kullanıldığında *çizmek*, *silmek*, *kapatmak* anlamında kullanılır.

²⁷ Horata, *Esrâr Dede Dîvânı*, 416.

²⁸ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdâl Külliyyâtı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 635.

²⁹ Yaşar Aydemir, *Vizeli Ramazan Behiştî Dîvânı* erişim 16 Ağustos 2021, 192. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-199899/vizeli-ramazan-behisti-divani.html>

1.10. Soyu Kesilmek, Budanmak, Kurumak, Yok Olmak, Kırılmak

Kur'an-ı Kerim'de bir sure adı olan "ebter" kelimesi (b,t,r) harflerinden türetilmiş "budanmış, kırılmış, kısaltılmış, tam olmayan; evladı olmayan" anlamlarına gelen bir kelimedir.

İletdi başa işin tığ gibi her nâ kes

Revâ mıdur kala Nev'î kalem gibi ebter³⁰

(Kendini bilmeyen herkes, kılıç gibi işini başa ulaştırdı, Nevi'nin, işlevini yerine getirmeyen kuru kalem gibi soyu tükenmesi uygun mudur?)

Bıkr-i fikrimden tulû etsin nice böyle nuût

Dest-i acimde ilâhî kalmasın ebter kalem³¹

(Ey Allah'ım, üretken düşüncemden böyle nice naatlar doğsun; âciz elimde kalem kurumasin).

Kamıştan yapılan "kalemin kuruması, hiçbir işe yaramayan kalem" anlamında kullanılmıştır. Beyitte "kalem" kelimesi "ebter" kelimesiyle anlam bütünlüğü oluşturmaktadır. Sözlüksel olarak kalem ile ebter kelimelerinin anlamları "budanmış, kırılmış, kısaltılmış, tam olmayan, eksik; evladı olmayan, soyu kesik" ³² şeklinde kesişmekte ve anlam bakımından kalemin de mürekkebinin kuruması, artık kalemin ürün vermeme- si, işlevini yerine getirmemesi şeklinde birbirlerini desteklemektedirler; ebter suresine telmih bunu daha da güçlendirmektedir.

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin

Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler

Gâh bir harf sükûtiyle kılar nâdiri nâr

Gâh bir nokta kusûriyle gözü kûr eyler³³

(O kötü yazı yazan yazıcının eli kırılınsın; yanlış yazımı sonucu sûr kelimesini şûr şeklinde yazar, bazen bir harf eksikliğiyle nâdir kelimesini nâr, bazen de bir nokta eksikliğiyle gözü kör eder).

Şairler *bilerek veya bilmeyerek estetiğin temel kavramlarını kullanmakta ve estetikteki değerlerin yapısı tartışması bağlamında kendilerini bir yerde konumlandırmaktadırlar*.³⁴ Fuzûlî, metinde doğrudan eli kırılınsın, eli donsun, eli tutmaz olsun şeklinde değil daha nazik ve ince bir ifade olan eli kalem olsun ibaresini kullanmıştır. Böylece Türkçenin bir noktada diğer dillerden *daha yumuşak, ince ve kibar*³⁵ bir söyleme sahip olduğunu da sezdirmiştir.

³⁰ Mertol Tulum ve Mehmet Ali Tanyeri, *Nev'î Divân, Tenkidli Basım* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1990), 40.

³¹ Ali Şakir Ergin, *Yozgatlı Mehmet Sait Fennî Divânı* (Yozgat: Yozgat Belediyesi Yayınları, 1996), 25.

³² Mutçalı, *El-Mucemü'l-Arabiyyü'l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük*, 38.

³³ Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur ve Süheyl Beken, *Fuzûlî Divânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 18.

³⁴ Arslan Topakkaya, "Âşık Veysel'in 'Güzelliğin On Para Etmez' Adlı Şiirine Felsefi Açından Bir Bakış," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi* 67, (2013): 92.

³⁵ Mehmet Malik Bankır, "Dil Felsefesi Bağlamında Fuzûlî'de Üç Kelime: Kalem (olsun), Kıl ve Kâl," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 14 (Aralık 2020): 106-107.

1.11. Bölmek, Yarmak, Parçalamak

Bağlam içerisinde kullanılan şemşir “kılıç” kelimesi kalem kelimesini anlamlandırmak için bir ipucu, karine mahiyetinde olup okuyucuya “*bir nesneyi veya varlığı bir vuruşta iki parçaya ayırmak, bölmek, yarmak*” anlamını verdirtir; çünkü kamıştan yapılan kalemin ucu, mürekkebi içine çekmesi için ikiye bölünür. Ayrılık kılıcı Baki’yi kalem gibi ikiye bölmüş, bir benzetmeye başvurulmuştur.

Bâkî’yi kalem eyledi şemşîr-i firâkun

Bir kerre nasîb olmadı takbîl-i enâmîl³⁶

(Ayrılık kılıcın Baki’yi parçaladı, parmak uçlarını öpmek bir kere nasip olmadı).

Kalem kılaydı ellerin olup dîvâne gayretten

Eger nakşını göreydi benüm dîvânumun Mânî³⁷

(Eğer Mâni benim divanımın nakşını görseydi, kıskançlıktan delirip ellerini yarardı).

Metin içerisinde kullanılan “nakşını, dîvânumun, gayretten, ellerin” kelimelerinden hareketle kalem kelimesine “*yararak kalem haline getirmek*” anlamı verilebilir.

1.12. Batırmak, Deşmek; Araya Girmek

Beyitte kelimelerin birbirleriyle ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda ok vücuda saplanınca vücudu deler, delinen vücut tedavi edilerek iyileşmeye başlar; fakat iyileşme esnasında o yaraya kesici veya delici bir alet batırılınca o yara iyileşmeyip daha da derin bir hal alır ve acı artar. Bu anlamıyla kalem, kalem olma görevinin yanında kalemin “*kesici, delici bir alet olma, yaraya kalem batırma, acıtma*” özelliği devreye girer. Ayrıca kalemin ve sözün yaralayıcı yönü vardır.

Ezel kilki beden levhinde sıhhatnâme yazmışdı

Giderdi sıhhatin anun ammâ tîrûn kalem katdı³⁸

(Ezel kalemi, beden defterinde sağlık yazmıştı, fakat ok gibi olan kirpiğin araya girerek sağlığını giderdi).

Hey kıyâmet haşre dek tükenmeye bu kıl ü kâl

Sînede her bir kalem şerh etse zülfün mû-be-mû³⁹

(Hey ayakta duran, bu söz haşre dek tükenmesin; sinede her bir kalem -elif gibi açılmış yara- zülfünü -yazı stilini- kıl kıl-ineden inceye- şerh etsin, açsın).

Beyitte kalemin sinede olması kelimeyi anlamlandırmak için bir karine oluşturmaktadır. *Âşığın bağrında elif şeklinde oluşan çatlak ve yara* anlamında kullanılmıştır.

Hayâlî Bey beyitteki hemen hemen bütün kelimeleri birden fazla anlama gelecek şekilde ve mecazlı kullanmıştır.

³⁶ Küçük, *Bâkî Dîvânı*, 207.

³⁷ Mustafa Canpolat, *Ömer Bin Mezid Mecmûatu’n-Nezâir, Metin-Dizin-Tıpkıbasım* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 15.

³⁸ Mehmet A. Yekta Saraç, *Emrî Dîvânı* erişim 26 Ağustos 2021, 283. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html>

³⁹ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1945), 341.

1.13. Bütünlüğü Oluşturan Çeşitlerden Her Biri

Anlam bilimi doğrultusunda beyte bir genel bir de özel anlam açısından yaklaşıldığında genel anlamda *kalem* kelimesi bir bütün içerisinde bütünü oluşturan çeşitlerin her birisi için kullanılan bir dil birimidir (bir markette bulunan ürünlerden şu kalemden bu kadar, o kalemden şu kadar şeklinde). *Bütünlüğü oluşturan çeşitlerden her biri* anlamındadır. Özel manada bakıldığında ise “*bu gazel*” kelime grubu içerisindeki *gazel* kelimesi anlam karinesini oluşturmaktadır; çünkü mısra “*bu gazel, söz ustalarının bulunduğu mecliste tek gazeldir.*” şeklinde günümüz Türkçesine çevrilebilir. *Yek* kelimesiyle de düşününce eşsiz, eşi ve benzeri olmayan anlamı çıkar. Bu çeviride *kalem* kelimesinin diğer anlam boyutları üzerinde durmadık. Dolayısıyla *kalem* kelimesi burada *gazel* kelimesine gönderme yaparak bir noktada onun zamiri görevinde kullanılmıştır.

Meclis-i ehl-i sühanda yek kalemdür bu gazel

Es'edâ söz var mı hüsn-i tab' u isti'dâdîma⁴⁰

(Şairler meclisi içinde bu gazel tektir; ey Esat, güzel söyleyiş ve yeteneğime söz söylenebilir mi?)

Her nice itdün ise maksim-i erzâk-ı enâm

Kalem-i kısmetini haşre degin kıl icrâ⁴¹

Bu beyitte geçen *kısmet* kelimesi bir paylaşımı, bölüşümü hatırlatır. *Kısmet* kelimesi *kalem* kelimesiyle tamlama kurarak metinde *pay*, *hisse*, *bütünlüğü oluşturan çeşitlerden her biri* anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca şair olma ve şiir söyleme de bir kabiliyet ve bir nimet olduğu için nimetler içerisinde *şair olma*, *şiir söyleme yeteneği* anlamlarına da gelir. Bu da yukarıda belirtildiği gibi nimet, *kısmet bütünlüğü* içerisinde bir parçayı, bir bölümü karşılar.

1.14. Elest Bezmi, Kader, Yazgı Makamı

İnsan ruhunun ezelde yaratıldığına veya böyle bir sözleşmenin yapıldığına dair Kur'an-ı Kerim'de bir delil bulunmamasına ve ayetteki ifadenin temsilî olduğuna dair mantıklı yorumlar yapılmasına rağmen çoğu mutasavvıf ve şairler böyle bir anlaşma meclisinin olduğunu kabul ederler. Bu meclis şairler tarafından *ahd-i ezel*, *bezm-i elest*, *bezm-i ezel*, *kâlû belâ*⁴² ifadeleriyle de adlandırılır.

Vir rıza Şâhî kazâya fâriğ ol endişeden

Hayr u şer evvel kalemde yazılan serden geçer⁴³

(Ey Şahi, kazaya rıza göstererek endişeden kurtul; hayır ve şer yazgı makamında yazıldığı şekilde baştan geçer).

Elest bezminde yazılan kararlar kesin olduğu gibi resmî kurumlarda ve devlet dairelerinde yazılan hükümler de kesindir. Şair *kalem* kelimesini her iki anlamı çağrıştıracak biçimde kullanmıştır.

Yir ü gök 'arş u kürs ü levh ü kalem

⁴⁰ Naci Okçu, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, erişim 3 Haziran 2020, 385. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78404/seyh-galib-divani.html>

⁴¹ Yunus Kaplan, *Fevzî Dîvânı*, erişim 5 Ağustos 2020, 195. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78371/fevzi-divani.html>

⁴² Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu IV. C.* (İstanbul: DBY Yayınları, 2020), 125.

⁴³ Filiz Kılıç, *Şâhî Dîvânı*, erişim 5 Ağustos 2020, 62. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-212025/sahi-divani.html>

İns ü cin iç ü tış u cûd u ‘âdem⁴⁴

(Yer ve gök, arş ve her şeyin içinde yazıldığı defter ve her şeyi o deftere yazan kalem; insan ve cin, iç ve dış, varlık ve yokluk).

Kelam ilmine göre ulûhiyet âleminde bütün nesne ve olayların kayıt altına almasını sağlayan araç ve her şeyin orada kararlaştırıldığı makam anlamında kullanılmıştır.

Ol durur ‘arş u ferş ü levh ü kalem

Yaradan hem semâ u arz u bihâr⁴⁵

(Arş ve ferşi, her şeyin içinde yazıldığı defter ve her şeyi o deftere yazan kalemi, yeri, göğü ve denizleri yaratan odur).

Şairler, *kalem* kelimesini bu iki beyitte evren biliminde (kozmojide) bir *tabaka* adı olarak kullanmışlar. O tabakada yazılıp alınan kararların kesinliğinden ötürü bu tabaka kalem ile adlandırılmıştır.

Kalem yazdığı nesne ayruhsı olmaz

Bu zühd ü bu riyâ pes ne ta’abdur⁴⁶

(Elest bezminde yazılından başka bir şey olmaz, öyleyse bu zühd, takva için çekilen sıkıntı nedendir?)

Fizikî âlemde her şey bir değişim içerisindedir. Bir şeyin değişmemesi İslam inancına göre onun *levh-i mahfuzda* o şekilde takdir-i ilahîde kayıt altında olmasına bağlıdır. Beyte bu bağlamda bakıldığında kalem kelimesinin *kader, yazgı, alın yazısı* anlamında kullanıldığı anlaşılır.

Lutf idüp kâtiblerün dîvânına yaz ben kulun

Dime kim dîvâneye yokdur kalem yazar kalem⁴⁷

(Lütfedip ben kulunu kâtiplerin divanına yaz; deliye ceza yoktur deme, kader yazar).

O ‘âlemgerd-i reh-peymâ ki devr-i lâ-mekân eyler

Kalem nokta koyunca merkez-i nûn-ı mekân üzre⁴⁸

(O âlemin yolunu kat etmeyi sağlayan düzen, hüküm; nun harfinin ortasına nokta koyunca dönmek için yönünü şaşırtır).

İslam inancında tabiatın sürekliliği ve düzenliliği için Allah tarafından konulmuş olan kanunlar vardır. Bu kanunlar hiç şaşmadan görevlerini yerlerine getirirler. Mutasavvıflara göre bu kural ve düzen “ol! (kün)” emriyle başlamış ve kıyamete kadar devam eder. Kâinatta olacak her şey Allah’ın vereceği kararlarla neticelenir, gerçekleşir. Beyitte de kalem kelimesi *ilahi emir, bilgi, hüküm ve takdir* anlamında kullanılmıştır. Bütün nesne ve varlıkların Allah’ın emir ve iradesiyle hareket ettiği ve hareket halindeki her şeyin de yine onun hükmüyle duracağı vurgulanmaktadır.

⁴⁴ Mehmet Özdemir, “Harnâme’nin Tahkiye Dışındaki Bölümlerine Şekil ve Muhteva Açısından Bakış,” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, (2010/1): 72.

⁴⁵ Erdoğan Boz, *Hakîkî Dîvânı*, erişim 16 Ağustos 2021, 239. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194363/hakiki-divani.html>

⁴⁶ Horata, *Esrar Dede Dîvânı*, 321.

⁴⁷ Kılıç, *Âşık Çelebî Dîvânı*, 33.

⁴⁸ Metin Akkuş, *Nef’î Dîvânı*, erişim 28 Haziran 2021, 40. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206118/nefi-divani.html>

1.15. Yorum Bilimci, Şârih, Şâir

Düşünce ve cümleler tek tek kelimeler üzerinde gerçekleşmez. Dolayısıyla cümleyi meydana getiren kelimelerin birbiriyle bütünlüğü sonucunda mantıklı bir hüküm ortaya çıkar. Aşağıdaki beyitte de geçen şerh etmek eylemi kalemle gerçekleşir, fakat şerh eden kalem değildir; kalem vasıta görevini yerine getirmektedir; şerh eden kişidir. Şârihin de kalemin de yarmak, ayırmak anlamlarında olmaları beyti daha anlamlı hâle getirir.

Anun evsâfını dil söyleyemez

Kalem binde birin şerh eyleyemez⁴⁹

(Onun özelliklerini dil anlatamaz, yorum bilimci de binde birini yorumlayamaz).

Saçun vasfın dilüm kılmadı takrîr

Kalem şerhin anun nicesi yaza⁵⁰

(Saçının özelliklerini gönlüm anlatamadı; yorumcu onun yorumunu nasıl yazsın?)

1.16. Kalem, Kamış, Yazı Yazma Aleti

Kalem kelimesi “*sert kamışın yazı yazmak üzere özel biçimde yontulup açılan her çeşit yazı yazan alet, kamış*” anlamında kullanılmıştır. Ramazan ayında imsak vaktinin girmesiyle başlayan oruç tutma ibadeti kaleme de tutturularak kalem kişileştirilmiştir. Kalemin yeme içmesi bünyesine mürekkebi almasıdır.

Yeter vakt-i sahûr oldu kalem de eylesin imsâk

Mürekkebe bozmasın savmını kilik-i nükte-pîrânın⁵¹

(Sahur vakti doldu, artık kalem de imsak eylesin; nükte donanımlı kalemin orucunu mürekkep bozmasın).

Aşağıdaki beyitte ise bir derviş kalemin başını önüne eğerek görevini icra etmesi betimlenmiştir. Bu görevini yaparken de ondan her zaman Allah’ı yanında bilmesi ve ona göre hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ser-be-pîş ol hemçü dervîş ey kalem

Hakkı hâzır bil müdâm ol şermsâr⁵²

(Ey kalem, derviş gibi başın önde olsun; Allah’ı her zaman hazır bil ve utangaç ol).

Dîvân şâiri bir kelimeyi sadece sözlük anlamıyla kullanma sanatında bulunmaz; o kullandığı kelimeyi birden fazla anlamda kullanarak dile olan hâkimiyetini meslektaşlarına göstermek ister. Aşağıdaki beyitte geçen kalem kelimesi bunun bir delilidir. “Ne” kelimesi kalem kelimesine özel bir mana yükleyerek bunun basit bir kalem olmadığını özel bir kalem olduğunu okuyucuya hissettirmektedir.

Ne o hatt-ı ârız o hoş nükât bu ne hoş kitâb-ı abîr-i hat

⁴⁹ Ayhan Gültaş, *Halîlnâme* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1996), 168.

⁵⁰ Canpolat, *Ömer Bin Mezîd Mecmûatu’n-Nezâir, Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, 126.

⁵¹ Aydın, *Hanyalı Nûrî ve Dîvânı*, C.II, 233.

⁵² Aydın, *Hanyalı Nûrî ve Dîvânı*, C.II, 139.

Şuna ebruvân diyelim fakat ne kalem ki böyle keşîde-şûh⁵³

(O ne güzel yanak, o ne hoş nükte, bu ne hoş kokulu güzel yazı kitabı; şuna kaşlar diyelim, fakat nasıl bir kalemdir ki bu kadar güzel çekilmiş).

Kıl kalemlerle yazarlar safha-ı defterlere

Kâkül-i dilberde birkaç dürlü bendüm var benim⁵⁴

(Defter sayfalarına kıl kalemlerle yazarlar, sevgilinin alınının üstüne dökülen saçta benim birkaç çeşit bağım var).

Bu beyitte kalem kelimesi önüne bir sıfat alarak kültürel ve sosyolojik manada kalemin ham maddesi belirtilmiştir. “*sert kamışın yazı yazmak üzere özel biçimde yontulup açılan her çeşit yazı yazan alet, kamış, özel bir kalem çeşidi*” anlamında kullanılmıştır.

Murg-ı ervâhı şikâr itmege her dem kalemün

Hüsn-i hatdan varak-ı sîme çeker müşğîn-dâm⁵⁵

(Senin kalemin kuş ruhluları avlamak için her zaman sırmalı sayfaya güzel yazıdan misk kokulu tuzak kurar).

Anlam repertuarını oluşturan her bir kelime ve kelime grubu özellikle hüsn-i hat, varak-ı sime, müşğîn-dam çekmek gibi dil birlikleri kalem kelimesine *güzel yazı yazma ve çizme gibi benzeri işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde oluşturulmuş özel araç* anlamını zorunlu kılar.

Hey kıyâmet haşre dek tükenmeye bu kîl ü kâl

Sinede her bir kalem şerh etse zülfün mû-be-mû⁵⁶

(Hey ayakta duran, bu söz haşre dek tükenmesin; sinede her bir kalem -elif gibi açılmış yara- zülfünü -yazı stilini- kıl kıl-ineden inceye- şerh etsin, açsın).

Beyitte kalemin sinede olması kelimeyi anlamlandırmak için bir karine oluşturmaktadır. Âşığın bağrında *elif şeklinde oluşan çatlak ve yara* anlamında kullanılmıştır.

Hayâlî Bey beyitteki hemen hemen bütün kelimeleri birden fazla anlama gelecek şekilde ve mecazlı kullanmıştır.

1.17. Ürün, Yazı Metni, Yazma Sonucu Elde Edilen Hasılat

Beyitte kalem kelimesine sadece birinci mısraı göz önünde bulundurarak *şiiir, inşa, her türlü yazılı metin*, ikinci mısradaki kîl-i yaran tamlamasıyla beraber düşünerek *şair* anlamlarını vermek mümkündür.

Yok kalemlerde Mezâkî tab’-ı zer-kârün senün

Kîl-i yârân itmesün ol hâme-i zer-keşle bahs⁵⁷

⁵³ Mustafa İsen ve Rıdvan Canım, *Hamâmîzâde İhsân Dîvânı*, erişim 21 Ağustos 2021, 120. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240980/hamamizade-ihsan-divani.html>

⁵⁴ Mustafa Kaçalın, *Âhî Dîvânı*, erişim 5 Ağustos 2021, 32. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78356/ahi-divani.html>

⁵⁵ Tuba Işınsoy Durmuş ve Rıdvan Canım, *Edirneli Şevkî Dîvânı*, erişim 06 Nisan 2021, 104. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210484/sevki-divani.html>

⁵⁶ Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı*, 341.

⁵⁷ Ahmet Mermer, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994), 39.

(Ey Mezaki, senin altın değerindeki ürünlerinin benzeri ürünler içerisinde yok; kalem sahipleri o altın işlemeli kalemle övünmesin).

Şairin adının kökenini oluşturan mezak kelimesi, “zevk, tat alma” uyum içerisinde şiirden tat alma, şiirin tadına varma ile özleşerek bir repertuvar oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece insandaki tat alma duyusu şiirden zevk alma duyusu ile bütünleştirilmiştir.

Nakkâş-ı Çîn âlem-i manâ kalemleri

Âlim-pesend nazm-ı teri bî-kusûrdur⁵⁸

(Ürünleri Çin sanatçılarının eserleri kadar anlam dolu; âlimlerin övgüsünü kazanmış yeni tarz nazmı kusursuzdur).

Sosyal bilimlerde hayvanlarla insanları birbirinden ayıran özelliklerin başında insanın mükemmel bir iletişim aracı olan dile sahip olması, geçmişi ve geleceği düşünebilmesi, bilgi edinebilmesi, akıl ve zekâsını kullanabilmesi, kendisini kültürel yönden geliştirebilmesi, olaylar arasında mantık kurabilmesi gelmektedir. Burada da kalem kelimesiyle insanın bu yönü vurgulanmıştır. Beyitte de canlılar grubundan canlılık özelliğine sahip fakat akıl sahibi olmayan bitki grubunun bir orduya güç getiremeyeceği; yüce makamda da üstünlük alametinin “bilgi, ilim” olduğu vurgulanmaktadır.

1.18. Edebiyat

Güzel sanatların bir dalı olarak kabul edilen edebiyat ve edebiyat içerisinde özel bir yer tutan şiir; ölçüsü, ahengi, seçiciliği, anlam derinliği ve mantık yürütme özelliğiyle bir bilim dalı olarak da kabul görmüştür. Beyit içerisinde kullanılan fen kelimesiyle birlikte kullanılan kalem kelimesi *şiir ilmi, yazı ilmi, edebiyat* anlamında bir kelime grubu oluşturmuştur.

Olur fenn-i kalemde hâme âciz vasfa başlarsa

Fezâ-yı ilm[i] cevlângâh ederdi kilki dikkatle⁵⁹

(Sonsuz ilmi; vasfa başlarsa edebiyat biliminde kalem yetersiz kalır, kalemi dikkatle hareket ederdi).

1.19. Resmî Dairelerde Yazı İşlerinin Yürütüldüğü Yer, Makam

Sefaret kelimesi kalem kelimesine özel bir mana atfetmektedir. Bu manasıyla kalem kelimesi *elçilik binasında, resmi dairelerde resmi yazı işlerinin yürütüldüğü yerdir*.

Helâl olsun sefâretde kalemde çekdiğim zahmet

Yine eski tarîkimdir bana ikrâm u şâdânî⁶⁰

(Elçilikte yazı işlerinde çektiğim zahmet helal olsun, bana ikram ve mutlulukta bulunma eski mesleğimdir).

⁵⁸ Aydın, *Hanyalı Nûrî ve Divânı*, C.III, 183.

⁵⁹ Hicral Demir, *Lâzikizâde Feyzullâh Nâfiz Divânı*, erişim 16 Ağustos 2021, 103. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191378/lazikizade-feyzullah-nafiz--divan.html>

⁶⁰ Ahmet Yenikale, *Sünbülzâde Vehbî Divânı*, erişim 26 Nisan 2021, 180. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196833/sunbulzade-vehbi-divani.html>

1.20. Söz

Anlam bilimi, ifade içerisinde kullanılan bir kelimeyi öteki kelimelerden bağımsız olarak görmez. Bağlam oluşturan kelime, bir dereceye kadar bağımsızdır; ama çoğunlukla da öteki kelimelerle uyum içerisinde bulunmak zorunda olduğu için bir o kadar da onlara bağımlıdır. Bu yüzden kalem kelimesini sözlüksel bağımlılıktan çıkarsak bile bu sefer de metnin içerisindeki diğer kelimelere bağlı kalmak zorundadır ve bu yönüyle kelimeler aslında toplumsal davranış özelliklerini sergilemektedirler. Kelimelerdeki bu değişiklik sosyal psikolojideki “Birlikte Değişim Teorisi” ile doğru orantılıdır. Başka bir ifadeyle *sözlüksel özlerini kaybetmeyen kelimelerin karmaşık ilişkiler sistemiyle bütünlükçü tavır sergilemeleri, uyumları ve fedakârlıklarda bulunmaları aslında insanların bireysel ve toplumsal düzeni sağlama açısından göz önünde bulundurmaları*⁶¹ gereken yönlerdir. Bunların hepsi dil kanunları çerçevesinde değerlendirildiğinde beyit içerisinde kullanılan kalem kelimesine bakılınca bir noktada sözlüksel bağlamından çıkmış, bağımsızlığını ilan etmiş, rind-i çire-dest-i sühen ve isti’arat-ı nazm ibareleriyle bütünlük arz edip hoş sıfatını alarak *kaleme alınmış, söz, şiir, nazım* anlamını yüklenmiştir.

Hoş kalem rind-i çire-dest-i sühen

İsti’ârât-ı nazmda yek fen⁶²

(Güzel sözlü, rint meşrep söz ustası; istiareli şiir yazmada tek otorite).

1.21. İnce, Narin, Nazik, Kibar

Dilde genellikle isim kategorisinde kullanılan kalem kelimesi, bu beyitte barmak kelimesini niteleyerek sıfat olarak kullanılmıştır. Düzgün, ince ve zarif bir kamyştan elde edilen kalemin bu özelliği parmak kelimesine atfedilerek mısradaki *ince, çok zarif ve düzgün* anlamında kullanılmıştır.

Tünd olup hışm-ıla çekdüm ana tığ

Ol kalem barmakların kesdüm dirîğ⁶³

(Şiddete kapılıp öfke ile ona kılıç çektim, o nazik parmaklarını kestim; yazık).

Eger kim görsem bir gün kalem barmakların yârün

Dil-i mahzûnı yıllarla yazılmaz ben dil-efgârun⁶⁴

(Eğer ben bir sevgilinin nazik parmaklarını görsem, benim gibi bir âşığın yaralı gönlü yıllarca yazılmaz).

1.22. Bilgi, İlim

Padişahın huzurunda sürekli olarak bulundurulması gereken iki unsurdan birisinin kılıç, öbürünün kalem (bilgi, ilim) olduğu vurgulanmaktadır. Birisi can ve vatani korumak için gerekli olan savaş gücünün

⁶¹ Sibel A. Arkonaç, *Sosyal Psikoloji* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 136.

⁶² Kâşif Yılmaz, *Güftî ve Teşrifâtü’ş-Şu’arâsı*, erişim 16 Mayıs 2021, 201. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247200/gufti-tesrifatus-suara.html>

⁶³ Harun Arslan, “Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl Giriş, Metin, İnceleme, Sözlük, Adlar Dizini” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 159.

⁶⁴ Bayram Ali Kaya, *Azmîzâde Hâletî Divânı*, erişim 05 Ağustos 2021, 615. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html>

kullandığı kılıç, öbürü de barış döneminde sosyal refah ve düzeni kurmak için gereken icraatları yapan *adalet, bilgi, ilim* kast edilmiştir.

Tapuna her dem mülâzımdur şehâ tiğ ü kalem

Birisi vakt-i sâgar birisi hengâm-ı hazer⁶⁵

(Ey şah, kılıç ve bilgi; birisi içme vakti birisi kaçınma vakti olmak üzere huzurunda her an hazırdır).

1.23. Keskin Söz

Psikolojik yaralanmanın fiziksel yaralanmadan daha ciddi olduğunu ifade eden ruh bilimciler ruhsal travmanın kalıcı sonuçlar verebileceğini ifade ederler. Yaralayıcı aletler de fiziksel yaralamada değişkenlik gösterir. Fiziksel olmayan yaralanmada yaralama aletlerinden biri de sözün keskin, acı olması, gönlü incitmesidir.

Zülfikâr-ı kalem almış ele üstâda bakın

Bû 'Alî rütbe Emîrî-i sühandândur bu⁶⁶

(Zülfikar gibi keskin bir söz almış ele, üstada bakın; bu rütbece şairlerin emirinin büyük babasıdır).

Beyitte Farsça isim tamlamasıyla oluşturulmuş kalem, Zülfikar sıfatıyla nitelendirilmiş, *kalemi veya sözü keskin* anlamında kullanılmıştır.

1.24. Adım Adım, Karış Karış, Tek Tek, Yer Yer

Türkçede olduğu gibi Arapçada da bir kelimeyi aynı kökten kolaylıkla türetebilmek mümkündür; aralarındaki tek fark Türkçe kelimelerin köklerinin sonlarına türetme ekleri veya işletme ekleri getirilerek kelime türetimi yapılır. Arapçanın ise aynı kökü vezinler vasıtasıyla çekimleyerek veya bükümleyerek kök kelimedenden farklı kelimeler türetilebilir. Kalem kelimesinin çoğul biçimi Arapçada aklâm şeklinde ef'âl vezninde, *cem'-i mükesser (düzensiz çokluk) olarak adlandırılan çokluk kategorisindedir ve aslında semai⁶⁷* yani duyularak öğrenilen kelimedir. Kalemin çokluk biçimi aklam; kalemler, kaleme geçirilmiş şeyler, yazılar, dîvânlar anlamına gelir. Bu beyitte ise aklâm kelimesi; devlet dairelerinde bulunan kütüphaneler, nadide eserler anlamındadır. İkinci mısraın sonunda ikileme olarak kullanılan “kalem kalem” kelimesini ise *tek tek, adım adım, karış karış* anlamında almak mümkündür.

Yokdur mahall-ı kaydı berât-ı müsellemin

Aklâm-ı Hâcegânı tolaşdum kalem kalem⁶⁸

(Doğruluğu kabul edilmiş bir yazılı belgenin kayda ihtiyacı yoktur, önde gelen kalem sahiplerinin yazdıklarını tek tek inceledim).

Aldım kaleme cemâlinin nüktelemin

⁶⁵ Muvaffak Eflatun, “Fezî-i Kefevî Dîvânı: Tahlil-Metin” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003), 219.

⁶⁶ İsen ve Canım, *Hamâmizâde İhsân Dîvânı*, 300.

⁶⁷ Hayati Develi, *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I. C.* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 199.

⁶⁸ Gülgün Erişen Yazıcı, *Kâmî Dîvânı*, erişim 28 Nisan 2021, 243. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195832/kami-divani.html>

Mecmû'â-ı şî'rim oldu levh-i mahfuz⁶⁹

(Yüzünün güzelliğinin nüktelelerini tek tek yazdım, şiirlerimin toplamı korunmuş defter-levh-i mahfuz- gibi oldu).

1.25. Memleket, Ülke, Yer

Ülke içerisinde *tek ülke, memleket* anlamlarında kullanılabileceği gibi *çeşit, tür; eşi, benzeri olmayan, tek* anlamında da kullanılabilir.

Bir şehneşehsin ki âlem taht-ı ahkâmundadır

Defteründe yek kalemdür milket-i Osmân Dede⁷⁰

(Âlemin hükümlerinin altında olduğu bir şahlar şahısın; defterinde Osman Dede'nin ülkesi tek ülkedir).

1.26. Kısa Zaman Dilimi, Ân

Kalem kelimesi beyitte *kısa zaman dilimi an, dokunuş* anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır.

O vâlâ satırlar kim bir kalemd eyledin tahrîr

Sezâdır her birin âvîze-i tâk-ı semâ eyle⁷¹

(O yüce, kıymetli satırları bir anda yazdın; her birini gök kubbenin avizesi yapmak uygundur).

Ne nücûm u ne kamer var idi ne mihr ü felek

Ne mülk ne kalem ü levh ü ne rûz u ne leyâl⁷²

(Ne yıldızlar, ne ay, ne güneş, ne gökyüzü; ne ülke, ne zaman, ne defter, ne gündüz, ne gece vardı).

Kalem kelimesi bir zaman dilimi olarak kullanılmış; evvel sıfatıyla ruhlar âleminde herkesin kaderinin yazıldığı ve netleştirildiği *anı* belirtmektedir.

1.27. Öncülük, Liderlik

Kalemin bir özelliği de hep başı öne eğik ve önde gitmesidir. Böylece yazıya öncülük ve liderlik yapmış olur. Liderlik yapmak da arkada kalanlara yardım etmeyi gerektirir. Şairliğin övünç kaynaklarından biri de diğer şairlerin kendilerini takip etmesidir.

O tıflun tahta-ı talîme döndi levh-i pehlûsı

Devât-ı hokka-ı sîmînine herkes kalem basdı⁷³

(O çocuğun levhaya benzeyen böğrü eğitim tahtasına döndü; herkes gümüş renkli mürekkep kutusuna kalem bastı, yazdıklarıyla herkese öncülük etti).

⁶⁹ Horata, *Esrar Dede Dîvânı*, 416.

⁷⁰ Yaşar Aydemir, *Ravzî Dîvânı*, erişim 16 Ağustos 2021, 73. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196580/ravzi-divani.html>

⁷¹ Muhsin Macit, *Nedîm Dîvânı*, erişim 27 Ağustos 2021, 115. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html>

⁷² Aydın, *Hanyalı Nûrî ve Dîvânı*, C. II, 35.

⁷³ Kadri Hüsnu Yılmaz, *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Divânı*, erişim 26 Nisan 2021, 213. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196122/diyarbakirli-hami-ahmed-divani.html>

2. Kîl ve Kâl

Kîl (كىق) ve kâl (لاق) kelimeleri Arap gramerinde sözlüksel anlamı dışında gramatik ve semantik bir yer teşkil eder. İsmail Hakkı Bursevî kîl (كىق) ve kâl (لاق) kelimeleri için *yerine göre bir şey yapmak* manasında kullanıldığını ifade eder. Bursevî *Kitâbu'l-Furûk* isimli eserinde bu kelimeleri izah ederken Arapların nadiren de olsa fiilleri cins isme dönüştürdüklerini⁷⁴ anlatır. Bu iki kelime aynı kökten türemiş kelimelerdir. Kâl kelimesi, aktarma etken cümlelerde *dedi, söyledi* anlamında; kîl kelimesi ise edilgen cümlelerde *dendi, denildi*⁷⁵ anlamında kullanılır.

İncelenen divanlar içerisinde bu kelimelerin farklı anlamda kullanım biçimleri maddeler halinde aşağıda yazılmıştır:

2.1. Bilgi, İlim

Şiirde bilgi, mantık ve düşüncenin mi yoksa duygu veya lirizmin hâkim olması gerektiği düşüncesi hep tartışılmalıdır. Bu iki hususiyeti şiirlerinde kullanan Fuzûlî duygu ve ilimden yoksun bir şiirin her zaman eksik kalacağını ifade eder. O, hayal gücünün sınırlarını aşan şiir zekâsı ile şiirlerinde samimi duyguyu yakalamış; âlim olması yönüyle de ilim, bilgi, mantık ve mana derinliklerini birbirleriyle mezcetmiştir. Devrinin sultanu-şuarası olarak edebiyat tarihine geçmiş olan şairi diğer şairler de takip etmişler. Hamamizade'nin aşağıdaki beytinde de şiirde bulunması gereken *hayal derinliği, ilim ve irfanın* gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Bahsi ciddiyetle tut kâfi hayâl u kîl ü kâl

Sanma kendin buğday ambarındasın ey aç tavuk⁷⁶

(Ey aç tavuk, kendini buğday ambarında sanma; konuyu ciddiyetle ele al, hayal, bilgi ve ilim yeterlidir).

Şiir yazma ve şairliğin basit bir iş olmadığı, bunun ciddi bir iş olduğu ifade edilmiştir. Üstelik hayal, söz ve bilginin de bu iş için gerekli olduğu vurgulanmıştır.

Âşıka virmez tesellî kîl ü kâl-i medrese

Ey Behiştî nüzhet istersen fenâ kûyında kal⁷⁷

(Ey Behiştî, medresenin ilim ve bilgisi âşığa teselli vermez; eğer ferahlık istersen yokluk mahallinde kal).

Burada kil ü kal kelimesi medresede öğretilen her türlü *akli ve dünyevî bilgi, ilim; eğitim, öğretim, tedrisat* anlamında kullanılmıştır.

2.2. Düşünce, Fikir

Sevgilinin boyu ve ağzını düşünme fikri bir an bile olsa aşığın başka bir şeyi düşünme fırsatını âşığa tanımamaktadır. Dolayısıyla kil ü kal kelimesi *düşünme, düşünce iradesi* anlamında kullanılmıştır.

⁷⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, çev. Ömer Aydın. (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 233-235.

⁷⁵ Bankır, "Dil Felsefesi Bağlamında Fuzûlî'de Üç Kelime: Kalem (olsun), Kîl ve Kâl," 106-107.

⁷⁶ İsen ve Canım, *Hamâmizâde İhsân Dîvânı*, 278.

⁷⁷ Aydemir, *Vizeli Ramazan Behiştî Dîvânı*, 275.

Miyânunla dehânun fikri aklum

Komaz bir lahza gayrı kîl ü kâl⁷⁸

(Belinin ve ağzının düşüncesi bir an bile başka bir şey düşünmeye fırsat bırakmaz).

Bu sâdır olan kâli vü kîli kalekimden

Hep lalka resm-i şu'arâ bir hezeyandır⁷⁹

(Düşüncemden ortaya çıkan; hep dedikodu, hep boş laftır; şairlerin yazdığı bir saçmalıktır).

2.3. Dedi, Den(il)di

İlim sürekli gelişme ve ilerleme içerisindedir. Bir zincirin halkaları veya bir binanın tuğlaları gibi zamanla ilim erbabı insanların katkılarıyla gelişir. Sonradan gelen bilim insanları bağlı buldukları alanla ilgili olarak önceki bilim insanlarının o konu hakkında ifade ettiklerini ya direkt veya dolaylı aktarma cümleleri kurarlar. Aktif aktarma cümlelerinde dedi, pasif aktarma cümlelerinde ise dendi veya denildi ifadesi kullanılır.

İlm kesbiyle pâye-i rif'at

Ârzû-yı muhâl imiş ancak

Aşk imiş her ne var âlemde

İlm bir kîl ü kâl imiş ancak⁸⁰

(Yükselmek amacıyla ilim tahsil etmek ancak boş bir hayal imiş; âlemde her ne var ise aşk imiş, ilim ancak dedi ve denilmeden ibaretmiş).

Dörtlüğün son mısraında geçen kîl ve kâl kelimelerinin her kelimedede olduğu gibi titizlikle seçildiği görülmektedir. İlim ve bilgi sürekli bir değişim içerisindedir. Bilim insanları görüşlerini desteklemek amacıyla bir öncekilerin görüşlerini de alarak bir aktarımda bulunurlar. Yapılan bu aktarım cümlelerde pasif veya aktif cümleyi gerektirir.⁸¹

2.4. Dedikodu, Gereksiz Söz

Beyitte *gereksiz söz*, *dedikodu*, *söylenti* anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Kıl kelimesi ile kîl kelimesinin Osmanlı alfabesiyle aynı yazılması da beyte ayrıca derinlik katmıştır.

Gönlümü bir kılı-la esir eyledi saçın

Arada dahı nedür eyit bunca kâl u kîl⁸²

(Saçın kılıyla gönlümü esir eylediği halde aradaki bunca dedikodunun sebebinin ne olduğunu söyle).

Erbâb-ı kîl ü kâl zevâhir ne anlasın

⁷⁸ Kaçalın, *Âhî Divânı*, 52.

⁷⁹ Orhan Kurtoğlu, *Diyarbakırlı Lebîb Divânı*, erişim 08 Haziran 2021, 374. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194358/diyarbakirli-lebib-divani.html>

⁸⁰ Akyüz, Yüksel, Cumbur ve Beken, *Fuzûlî Divânı*, 306.

⁸¹ Bankır, "Dil Felsefesi Bağlamında Fuzûlî'de Üç Kelime: Kalem (olsun), Kîl ve Kâl," 107.

⁸² Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divânı*, erişim 3 Ağustos 2021, 456. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.html>

Hâl ehline velik ayân kudret-i azîz⁸³

(Dedikodu ehli coşkun denizleri ne bilsin, fakat hâl ehline sevgilinin gücü apaçık ortadadır).

Bu sâdır olan kâli vü kîli kaleminden

Hep laklaka resm-i şu'arâ bir hezeyandır⁸⁴

(Düşüncemden ortaya çıkan hep dedikodu, hep boş laftır; şairlerin yazdığı bir saçmalaktır).

2.5. Sorgu, Sual, Sebep

Bursevî, yukarıda adı geçen eserinde kîl ve kâl kelimeleri için ayrıca *kâl(e) kelimesinin söze başlarken, kîl(e) kelimesinin ise cevap verirken*⁸⁵ kullanıldığını ifade eder.

Şem tek yakdın beni artık bana yokdur zevâl

Fehm eden uşşâka aşk olsun bu remzim vâsf-ı hâl

Cânımı hicrâna kurbân eyledim bî-kîl ü kâl

Ben kebâb-ı fırkatım pervâne kurbân-ı visâl

Ehl-i dil temyîz edereler farkımı pervânenen⁸⁶

(Beni mum gibi yaktın artık benim için yok olmak yoktur; bu durumumun sırrını anlayan âşıklara aşk olsun; canımı sorgusuz sualsiz ayrılığa kurban ettim; ben ayrılık kebabıyım, pervane kavuşmanın kurbanı; gönül ehli olanlar benim farkımı pervaneden ayırırlar).

İnsanın hayatta olduğunun belirtisi canıdır. İnsan için en kıymetli varlık da yine kendisinin canıdır. Şair, bu kıymetli varlığını *söylentiye, dedikoduya* mahal bırakmadan, herhangi bir şeye aldırış etmeden kurban etmektedir. Bunu yaparken de herhangi bir karşılık ve çıkar beklemeden yapmaktadır. Dolayısıyla şiirde kîl ü kâl ibaresi *sorgusuz, sualsiz, tereddüt etmeden* canını vermektedir.

Sebep dinlememekte perdelerden nağme-i vahdet

Zevâhir ehlinin kesretle bahs-ı kîl ü kâlidir⁸⁷

(Birlik terennümü perdelerden sebep dinlememekte, fakat sebeplere bağlı kalanların çoklukla bahsettiği sebep sonuç ilişkisidir).

Beyitte insanoğlunun sebeplere takılıp ona göre hüküm verdikleri, neden sonuç ilişkilerine takıldıkları ifade edilmekte; ancak perde arkasındaki gerçek hükmün sebepleri dinlemediği belirtilmektedir.

2.6. Metin, Şiir, Nazm, İnşâ

Dildeki kelimeler anlam biliminin vaz geçilmez unsurlarıdır. Kelimeleri anlamlandırmak için de sözlükler anlam biliminin ilk başvuru kaynaklarıdır. Onları genel veya özel anlamda kullanmak cümle içerisindeki konumlarıyla ilgilidir. Metindeki kîl ve kâl kelimelerinin ilk etapta söz anlamı akla gelirse de

⁸³ Aydın, *Hanyalı Nûrî ve Divânı*, C.III, 209.

⁸⁴ Kurtoğlu, *Diyarbakırlı Lebib ve Divânı*, 374.

⁸⁵ Bursevî, *Kelimeler Arasındaki Farklar*, 235.

⁸⁶ Sırrı Hanım, *Sırrı Hanım Divânı* (İstanbul: Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum, No: 202), v. 13b.

⁸⁷ Aydın, *Hanyalı Nûrî ve Divânı*, C.III, 178.

sözün ötesinde daha büyük anlam birimleri *metin, şiir, nazım, inşa* ve bunların alt veya üst birimleri gibi daha geniş anlamda kullanıldıkları görülmektedir.

Vasf ideli miyân u lebin ol perîveşün

Nâzûk hayâl ile anılır kîl ü kâlümüz⁸⁸

(O sevgilinin boyunu ve dudağını betimlediğimizden beri şiir ve nazmımız nazik hayal ile anılır).

Bu sâdır olan kâli vü kîli kalemimden

Hep laklaka resm-i şuarâ bir hezeyandır⁸⁹

(Düşüncemden ortaya çıkan; hep dedikodu, hep boş laftır; şairlerin yazdığı bir saçmalaktır).

Ağızdan çıkan kal ve kil, söz; kalemden çıkan kal ve kil ise *her türlü yazı* olur; dolayısıyla beyitte kil ve kal kalemden çıktığına göre şair için kendisinin kaleme aldığı şiirin, yazının her türüdür.

2.7. Söz, Kelam

Metne bakıldığında kîl ü kâl söz, dedikodu anlamında kullanıldığı görülür; ancak ikinci mısrayla değerlendirildiğinde *söz ile ilgili her şey* anlamında kullanıldığı görülecektir.

Tasavvuf terk-i kîl ü kâle dirler

Hemân vecd ü semâ' u hâle dirler⁹⁰

(Tasavvufun söz ve kelamın terk edilmesi olduğunu söylerler; onun coşku, kendinden geçme ve iç dünyaya dalma olduğunu söylerler).

Fâriğ ü âzâdeyüz dîvâne-i 'ışk olalı

Yok-durur 'âkil ü dânyâ kîl ü kâlümüz⁹¹

(Aşk delisi olduğumuzdan beri rahat ve özgürüz, akıl sahibi ve bilge kişiye söyleyecek sözümüz yoktur).

Beyitte Mısırlı Şâhidî kîl ü kâl kelimelerini akıl ve mantık çerçevesinde ifade edilecek her söz, söylenecek her şey anlamında kullanmıştır.

Düşüp sevdâsına sevmiş deyü bir zülf-i hoş-büyü

Habîbüm söylenen dillerde hep bu kîl ü kâlumdür⁹²

(Sevdasına düşüp saçı güzel kokulu birini sevmiş derler; ey sevgilim, dillerde söylenen hep bu sözümdür).

Beyitte Mısırlı Şâhidî kîl ü kâl kelimelerini bir önceki mısradaki geçen ifadeyi, cümleyi hatırlatacak şekilde kullanmıştır.

⁸⁸ Küçük, *Bâkî Dîvânı*, 167.

⁸⁹ Kurtoğlu, *Diyarbakırlı Lebib Dîvânı*, 374.

⁹⁰ Orhan K. Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî Dîvânı*, erişim 16 Mayıs 2021, 47. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78365/dede-omer-ruse-ni-divani.html>

⁹¹ Osman Kufacı, *Mısırlı Şâhidî Dîvânı* (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2020), 158.

⁹² Kufacı, *Mısırlı Şâhidî Dîvânı*, 125.

2.8. Sohbet, Söyleşi

Bağlam içerisinde kelimenin anlamını bulmak insanlar için tecrübe dünyası ile o insanın bilgi dünyası arasındaki sentez ile de yakından alakalıdır ve *tecrübe dünyası insan bilgisinin tamamını zorunlu olarak içermektedir*.⁹³ Huzûr-ı yâr sevgiliyle kalınan bir mekânı içerir; orası bir meclistir ve *güzel sohbetler, güzel sözler* söz konusudur. Dilsel, mantıksal ve kültürel ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda *meclis sohbeti, karşılıklı güzel söz, incitici olmayan söz* ifadelerinin kil ü kal kelimeleriyle örtüştüğü görülecektir.

Huzûr-ı yârdayuz kîl ü kâlimiz hoşdur

Zamâne hâlimüze korsa hâlimüz hoşdur⁹⁴

(Sevgilinin huzurundayız söyleşimiz hoştur, yaşanılanlar bizi bize bırakırsa hâlimiz hoştur).

2.9. Âhenkli Söz, Mûsikî, Şarkı

Kelimenin anlamının bağlam içerisinde ortaya çıktığını ifade eden dil bilimcilerin yanında kelimenin sözlüksel anlamının gerektiğini iddia edenler de vardır; bu düşünceyi savunan dil bilimcilerin temel dayanağını Palmer *bağlamı tatmin edici bir şekilde ele almanın teorik ve pratik yönden son derece büyük zorlukların bulunması düşüncesidir. Muhalif görüşlerin düşünceleri de göz ardı edilemeyecek kadar gerçek olmakla beraber kelimeyi bağlam içerisinde iyice değerlendirmek gerekir*.⁹⁵ şeklinde ifade eder. Gerçekten kelime bağlam içerisinde hak ettiği anlamı kazanmakla birlikte kelimelerin sözlüklerdeki anlamlarının da son derece önemli olduğu ayrı bir gerçektir. Örnek beyit gül ve bülbül kelimeleriyle dikkatli bir şekilde incelendiğinde kal ve kil kelimelerinin *ahenkli söz, nağme, şarkı* anlamlarında kullanıldığı göze çarpar.

Devr-i hüsnünde okur Hamdî miyânun medhini

Bülbüle gül mevsiminde kâl u kîl eksük degül⁹⁶

(Hamdi, güzellik döneminde boyunun övgüsünü dile getirir; bülbüle gül mevsiminde şarkı söylemek eksik olmaz).

2.10. Çekişme, Zihni Kurcalama

Edebî sanatının yanında kelimeleri metin içerisinde kullanma ustalığını burada da gösteren Galip, kafası kurcalayan ve her gece soru yumağı olarak onu rahatsız eden unsurun cevabını metnin içerisine dağıtmıştır. Âşık psikolojisi içerisinde kendince sorular sorup onların cevaplarını ustalıkla veriyor. Birinci mısradaki kil ü kal kelimelerine *kafayı kurcalamak, soru olarak akılda kalmak, uykuyu kaçırmak* anlamında kullanarak diğer mısralarda ise hayal, sual ve en sonunda maksadını açığa vurarak sevgilisinin gönlünün kimde olduğunu sormuştur.

Gamzesinde münderic sırr-ı celâl u hem cemâl

Hatt-ı pür şûr ile fikr-i bî-mecâlîm pür melâl

⁹³ F. R. Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk. (Ankara: Fol Kitabevi, 2020), 76.

⁹⁴ Şerife Akpınar, *Âgâh Dîvânı*, erişim 28 Haziran 2021, 92. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195642/agah-divani.html>

⁹⁵ Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, 75.

⁹⁶ Ali Emre Özyıldırım, *Hamdullâh Hamdî Dîvânı*, erişim 20 Mayıs 2021, 49. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78375/hamdullah-hamdi-divani.html>

Haşre dek peyveste olmak ya neden bu kîl ü kâl⁹⁷

(Gamzesinde hem celal hem de cemel sırrı saklıdır, karmakarışık yazıyla güçsüz düşüncem sıkıntı dolu; öyleyse kıyamete kadar devam edecek bu çekişme neden?)

Mısrada çekişme, lüzumsuz işler anlamında kullanılmıştır.

Perçemin sevdâsı her şeb kîl ü kâlimdir benim

Bahs-i zülfün çok zamânlardır hayâlimdir benim

Sormak ayb olmazsa sultânım suâlimdir benim

Kangî âşıkdır senin gönlünde gönlün kimdedir⁹⁸

(Saçının siyahlığı her gece benim zihnimi kurcalamaktadır, saçının konusu uzun zamandan beri benim hayalimdir; sultanım, ayıp olmazsa senin gönlünde hangi âşık var ve senin gönlün kimdedir? Sorularını sormak benim isteğimdir).

2.11. Nasihat, Öğüt

Vaizin söyleyecekleri söz, konuşma olmakla beraber, Türk kültüründe vaiz kürsüde halka hitaben *nasihat*, *öğüt* verir. Bu anlamıyla kîl ü kal beyitte daha anlamlı bir hâl alır.

Vâ'izün kürsüde kîl ü kâli var

Celb-i dünyâ için bin makâli var⁹⁹

(Vaizin kürsüde nasihati var, dünya celbi için bin sözü var).

2.12. Hata, Yanlışlık

Dîvân edebiyatı şairi, seçtiği kelimeye derin anlamlar yüklemekle yetinmez; onlara edebî sanatlar içerisinde farklı boyutlar kazandırarak zenginleştirir. Bu zenginleştirme kelimenin dış görünüşü olan yazı biçiminde başlar; anlam boyutunu katmanlaştırarak devam eder. Osmanlı alfabesiyle kıl(كَل) (mu, muy, tüy) anlamındaki kelimeyle kîl (كَلِي) (söz) anlamındaki kelimenin yazılışları aynıdır. Edebî sanat açısından anlam boyutuna gelince söylediği sözden geri dönme “rücu” söz konusudur; buradaki geri dönme bir benzetmeye dayalıdır; sevgilinin ince ve düzgün beli ile kılın inceliği ve pürüzsüzlüğü karşılaştırılarak rücuun ötesinde bir teşbih-i tafdil sanatı kullanılarak söylediği sözden geri dönüş yapılmış ve bu ifadenin benzerliğinin eksikliğine değinilmiştir. Dolayısıyla şair, kîl ü kal itmek deyimiyile *eksik söyleyerek bu yanlışlıktan geri döndüğünü* ifade etmektedir.

Miyânun mûya teşbih eylemekde kîl ü kâl itdüm

Hilâle benzedüp ebrûların egri hayâl itdüm¹⁰⁰

(Belini tüye benzetmekte hata ettim, kaşlarını hilale benzetip eğri hayal ettim).

⁹⁷ Okçu, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, 161.

⁹⁸ Okçu, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, 167.

⁹⁹ Azmi Bilgin, *Nigârî Dîvânı*, erişim 16 Ağustos 2021, 105. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf>

¹⁰⁰ Erdoğan, *Bursalı Rahmî Dîvânı*, 236.

2.13. İddia

Nedim aşağıdaki beytinde kîl ü kâl kelimelerini sözlüksel manasıyla birlikte kullanmıştır; ancak “burhan, dava ve müsbet” kelimeleri için içine girince kil ü kal kelimesine de *iddia* anlamı vermek olumlu bir tercih olur. Fakat bu iddia söze dayalı ve ispatı olmayan, delilsiz bir iddiadır.

Efendim neylerim ben öyle kîl ü kâli kim anun

Ne bir burhânı var ber-câ ne bir davâsı müsbetdür¹⁰¹

(Efendim, ben öyle iddiayı ne yapayım; onun ne yerinde bir kanıtı var, ne bir davası müspettir).

Sonuç

Dil, beyne ait zihinsel bir ürün olduğu için çok yönlüdür; bu yönlerden biri de bakış açısidir. Bakış açısı bir ifadenin algılanışı ve yorumlanışından ifadenin kişiler arası sonuçlarına, bilişsel süreçlerine kadar etkilidir. Kelimelerin ve içinde buldukları öbeklerin bilgi değerine sınır çekmek zordur. Dilin bu yönünü bilen dîvân şairleri, diğer bilgi birikimlerini de kullanarak birer iyi dil ve söz ustasıdır. Onlar şiirlerini yazarlarken sözlük bilimci, belagat ilmüne hâkim, dil bilgisi kurallarını en ince noktasına kadar iyi bilen kişilerdir. Örneklerden de görüldüğü üzere şairler kelimeleri tek anlama gelecek şekilde değil, birden fazla anlama gelecek şekilde kullanmışlar. Kelimelerin madde başlıkları burada (sonuç kısmında) bir arada tekrar verilip madde başlarında geçen anlamlar noktalı virgülle birbirinden ayrılmıştır. İncelenen eserler içerisinde *kalem* kelimesinin “akıl, bilgi, ilim; hüküm, ceza; ölüm cezası, idam; hükümdar, karar veren; hüküm koyucu, yasa düzenleyici; mûsikî ahenkli ses; yazmak, çizmek, yazıya dökmek, yazıya geçirmek; çare, deva; çizmek, silmek, kapatmak, soyu kesilmek, budanmak, kurumak, yok olmak, kırılmak; bölmek, yarmak, parçalamak, batırmak, deşmek, araya girmek; bütünlüğü oluşturan çeşitlerden her biri; elest bezmi, kader, yazgı makamı; yorum bilimci, şâir, şâir; kalem, kamış, yazma aleti; ürün, yazı metni, yazma sonucu elde edilen hasılat; edebiyat; resmî dairelerde yazı işlerinin yürütüldüğü yer, makam; söz; ince, narin, nazik, kibar; bilgi, ilim; keskin söz; adım adım, karış karış, tek tek, yer, yer; memleket, ülke, yer; kısa zaman dilimi, an; öncülük, liderlik” şeklinde müteradif biçimleri hâric yirmi yedi madde altında, *kil ü kâl* veya *kâl u kil* kelimelerinin ise “bilgi, ilim; düşünce, fikir; dedi, den(il)di; dedikodu, gereksiz söz; sorgu, sual, sebep; metin, şiir, nazm, inşâ; söz, kalem, sohbet, söyleşi; ahenkli söz, mûsikî, şarkı; çekişme, zihni kurcalama; nasihat, öğüt; hata, yanlışlık; iddia” şeklinde yine müteradifleri hariç on üç madde altında farklı anlamda kullanıldıkları tespit edildi. Bu sayının, bütün edebiyat tarihi süresince kaleme alınmış edebî eserler incelendikten sonra daha da artacağını söylemek mümkündür. Türk edebiyatı tarihinde yapılacak böyle bir araştırma; geçmişteki kültürün devam etmesine, şimdiki yaşantımızı güçlendirmesine ve gelecekteki tefekkür dünyasının temellerinin daha sağlam atılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akdoğan, Yaşar. *Ahmedî Dîvânı*. Erişim 3 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78357/ahmedi-divani.html>
- Akkuş, Metin. *Nef’î Dîvânı*. Erişim 28 Haziran 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206118/nefi-divani.html>
- Akpınar, Şerife. *Âgâh Dîvânı*. Erişim 28 Haziran 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195642/agah-divani.html>

¹⁰¹ Macit, *Nedim Dîvânı*, 64.

- Aktay, Yasin, Erol Göka ve Abdullah Topcuoğlu. *Önce Söz Vardı*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2020.
- Akyüz, Kenan, Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur ve Süheyl Beken. *Fuzûlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Arkonaç, Sibel Ayşen. *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi*. İstanbul: Hiper Yayın 2017.
- Arkonaç, Sibel Ayşen. *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Arslan, Harun. "Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl Giriş, Metin, İnceleme, Sözlük, Adlar Dizini." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- Arslan, Hüsamettin. *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Ayan, Hüseyin. *Nesimî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Aydemir, Yaşar. *Ravzî Dîvânı*. Erişim 16 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196580/ravzi-divani.html>
- Aydemir, Yaşar. *Vizeli Ramazan Behiştî Dîvânı*. Erişim 16 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-199899/vizeli-ramazan-behisti-divani.html>
- Aydın, Abdullah. *Hanyahî Nûrî ve Dîvânı IV C*. Almanya: Türkiye Âlim Kitapları Yayınevi, 2015.
- Bankır, Mehmet Malik. "Dil Felsefesi Bağlamında Fuzûlî'de Üç Kelime: Kalem (olsun), Kîl ve Kâl," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 14 (Aralık 2020): 99-109.
- Bilgin, Azmi. *Nigârî Dîvânı*. Erişim 16 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf>
- Bilkan, Ali Fuat. *Nâbî Dîvânı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Boz, Erdoğan. *Hakîkî Dîvânı*. Erişim 16 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194363/hakiki-divani.html>
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Kelimeler Arasındaki Farklar Kitâbu'l-Furûk*. Çeviren: Ömer Aydın, İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Canpolat, Mustafa. *Ömer Bin Mezid Mecmûatu'n-Nezâir, Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Helâkî Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Demir, Hiclal. *Lâzîkîzâde Feyzullâh Nâfiz Dîvânı*. Erişim 16 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191378/lazikizade-feyzullah-nafiz--divan.html>
- Develi, Hayati. *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I. C*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Doğan, Şaban. "Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri," *Turkish Studies International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5 (1), (2010): 313-373.
- Eflatun, Muvaffak. "Feyzî-i Kefevî Dîvânı: Tahlil-Metin." Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.
- Erdoğan, Mustafa. *Bursalı Rahmî Dîvânı*. Erişim 04 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195643/bursali-rahmi-divani.html>
- Ergin, Ali Şakir. *Yozgatlı Mehmet Sait Fennî Dîvânı*. Yozgat: Yozgat Belediyesi Yayınları, 1996.
- Gültaş, Ayhan. *Halîlnâme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdâl Külliyyâtı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Horata, Osman. *Esrâr Dede Dîvânı*. Erişim 4 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240609/esrar-dede-divani.html>
- İpekten, Haluk. *Nâilî Dîvânı*. Erişim 21 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-divani.html>
- İsen, Mustafa ve Rıdvan Canım. *Hamâmîzâde İhsân Dîvânı*. Erişim 21 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240980/hamamizade-ihsan-divani.html>
- Kaçalın, Mustafa Sinan. *Âhî Dîvânı*. Erişim 5 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78356/ahi-divani.html>
- Kaplan, Yunus. *Fevzî Dîvânı*. Erişim 5 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78371/fevzi-divani.html>
- Karasoy, Yakup. "Şiban Han Dîvânı'na Farklı Bakmak," *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5 (4), (2021): 1688-1697.
- Kaya, Bayram Ali. *Azmîzâde Hâletî Dîvânı*. Erişim 5 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html>
- Kazan Nas, Şevkiye. *Celîlî, Hüsrev ü Şîrîn*. Erişim 5 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-211944/celili-divani.html>
- Kılıç, Filiz. *Şâhî Dîvânı*. Erişim 5 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-212025/sahi-divani.html>
- Kılıç, Filiz. *Âşık Çelebi Dîvânı*. Erişim 16 Haziran 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html>
- Kırbiyık, Mehmet. *Kâtîbzâde-Sâkib Dîvânı*. Erişim 7 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-199763/ka>

tib-zade-sakib-divani.html

Kufacı, Osman. *Mısırlı Şâhidî Dîvânı*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2020.

Kurtoğlu, Orhan. *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı*. Erişim 8 Haziran 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194358/diyarbakirli-lebib-divani.html>

Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı*. Erişim 1 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>

Macit, Muhsin. *Nedîm Dîvânı*. Erişim 27 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html>

Mermer, Ahmet. *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.

Mutçalı, Serdar. *El-Mucemü'l-Arabiyyü'l-Hadis Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayıncılık, 1995.

Okçu, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Erişim 3 Haziran 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78404/seyh-galib-divani.html>

Özdemir, Mehmet. "Harnâme'nin Tahkiye Dışındaki Bölümlerine Şekil ve Muhteva Açısından Bakış," *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (1), (2010): 68-82.

Özkan, Mustafa, Hatice Tören ve Osman Esin. *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2013.

Özyıldırım, Ali Emre. *Hamdullâh Hamdî Dîvânı*. Erişim 20 Mayıs 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78375/hamdullah-hamdi-divani.html>

Palmer, Frank Rober. *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*. Çeviren: Ramazan Ertürk, Ankara: Fol Kitabevi, 2020.

Pekacar, Çetin. "Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19, (2006): 53-71.

Saraç, Mehmet A. Yekta. *Emrî Dîvânı*. Erişim 26 Ağustos 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html>

Sarı, İsa. *Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: Gör- Örneği. Algı'ya Dâir*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2019.

Sırrı Hanım. *Sırrı Hanım Dîvânı*. İstanbul: Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum, No: 202.

Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu IV. C*. İstanbul: DBY Yayınları, 2020.

Tarlan, Ali Nihat. *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1945.

Tavukçu, Orhan Kemal. *Dede Ömer Rûşenî Dîvânı*. Erişim 16 Mayıs 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78365/dede-omer-ruseni-divani.html>

Topakkaya, Arslan. "Âşık Veysel'in 'Güzelliğin On Para Etmez' Adlı Şiirine Felsefî Açından Bir Bakış," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi* 67, (2013): 89-102.

Tulum, Mertol ve Mehmet Ali Tanyeri. *Nev'î Dîvân, Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Turan, Fikret. "Osmanlı Ağız Çalışmalarında Amaçlar, Kaynaklar ve Problemler," *Türkbilig* 4, (2002): 125-135.

Whitehead, Alfred North. *Düşüncelerin Serüvenleri*. Çeviren: Yusuf Kaplan, İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2019.

Yazıcı, Gülgün Erişen. *Kâmî Dîvânı*. Erişim 28 Nisan 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195832/kami-divani.html>

Yenikale, Ahmet. *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Erişim 26 Nisan 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196833/sunbulzade-vehbi-divani.html>

Yılmaz, Kadri Hüsnü. *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Dîvânı*. Erişim 16 Mayıs 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196122/diyarbakirli-hami-ahmed-divani.html>

Yılmaz, Kâşif. *Güftî ve Teşrifâtı'ş-Şu'arâsı*. Erişim 26 Nisan 2021. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247200/gufti-tesrifatus-suara.html>